

THE POLITICAL CARICATURE OF ALEXANDER BOZHINOV – NARRATIVES AND ASSESSMENTS

Vanya Dobрева

University of Library Science and Information Technology, Bulgaria, v.dobрева@unibit.bg

Abstract: The article aims to reconstruct historical narratives and assessments of events and personalities from the 20s and 30s of the 20th century through the political caricatures of the Bulgarian artist Alexander Bozhinov. Through a focus on spatial designations (geographical areas, Topos), verbal signs (various explications), contamination of mutually exclusive forms, a historical narrative (narration) of current events and processes is achieved, but with the emphasized role of individuals in them. On the other hand, political caricature as a kind of critical assessment of what is happening nuances the artist's attitude to the image - from optimistic laughter to ironic-sarcastic reaction to sad reckoning. And another thing, by definition, the political caricature reflects the topical. But at its best – so it turns out – it also contains prospects for the future development of what is happening. As for the Bulgarian political caricature, its birth and evolution belong to the work of the artist Alexander Bozhinov. His caricatures, painted for decades, have established themselves as a kind of chronicle of this art in Bulgaria. Bozhinov began publishing his caricatures at the end of the 19th century. But already in the first decade of the 20th century, his caricatures became an example of high mastery. It is no coincidence that generations of Bulgarian caricaturists unequivocally declare Bozhinov as their forerunner and teacher. In the 30s and 40s of the 20th century, Bozhinov's Political Caricatures reached a new degree of high mastery-the artist sketched in general the scene of the event, emphasizing the dynamic image of a character or group of characters. Humor is both situational but also the result of an unfolding contradiction. To some extent, the principles of the architectonic construction of the caricature resemble the comedic constructs. The caricature image is becoming more and more definitely a testimony to the artist's deep humanism, to the values he professes - peace and cultural building. In accordance with the genre laws, in the Bulgarian political caricature the emphasis is placed on the powerful - the Bulgarian monarch, ministers, members of Parliament, as well as on bankers and merchants. At the same time, the political caricature reflects the characteristic social understandings of Bulgarians towards the Great Powers, as well as towards other countries, especially those in the Balkans. It should also be emphasized the depiction of typological features for the mentality of Bulgarians and Balkans, such as foreign worship. In this case, mediately, according to the caricatures, from the ambition of foreigners to impose their will. As foreign worshipers, Bozhinov portrays ministers who, according to him, betray the national interest for personal gain. During the period of the 30s of the 20th century, the images in the Bulgarian political caricature and comedy show symptomatic concepts and understandings for the Bulgarian artist. Unlike other cultural models, Bulgarian artists are keenly interested in societal contradictions – both nationally and in a global context. The political caricature of the artist Alexander Bozhinov reflects the historical processes of the first half of the 20th century as a transition from a comic to a tragic social state and reveals those topical contradictions and clashes that become a metaphor for future sinister events.

Keywords: Alexander Bozhinov, political caricature, comedy, narrative, image

ПОЛИТИЧЕСКАТА КАРИКАТУРА НА АЛЕКСАНДЪР БОЖИНОВ – НАРАЦИЯ И ОЦЕНКИ

Ваня Добрева

Университет по библиотекознание и информационни технологии, България, v.dobрева@unibit.bg

Резюме: Статията има за задача да реконструира исторически наративи и оценки за събития и личности от 30-те и 40-те години на XX век през призмата на политическите карикатури на българския художник Александър Божинов. Посредством фокус върху пространствени обозначения (географски територии, топоси), вербални знаци (разнообразни експликации) и контаминации на взаимноизключващи се форми се постига исторически разказ (нарация) за актуални събития и процеси, но с подчертаната роля на индивидите в тях. От друга страна, политическата карикатура като вид критическа оценка на случващото се, нюансира отношението на твореца към изображението - от оптимистичен смях през иронично-саркастична реакция до тъжните равновесия. И още нещо, по дефиниция политическата карикатура отразява злободневното. Но в най-добрите си образци – така се оказва – тя съдържа и перспективи за бъдещото развитие на случващото

се. Що се отнася до българската политическа карикатура, нейното раждане и еволюиране се отнасят към творчеството на художника Александър Божинов. Неговите карикатури, рисувани в продължение на десетилетия, са се утвърдили като своеобразна летопис на това изкуство в България. Божинов започва да публикува свои карикатури още от края на XIX век. И през първото десетилетие на XX-ти век, неговите карикатури вече се приемат като пример за високо майсторство. Неслучайно, поколения български карикатуристи еднозначно обявяват Божинов за свой предтеча и учител. През 30-те и 40-те години на XX век политическите карикатури на Божинов достигат нова степен на високо майсторство – художникът щрихира сцената на събитието, акцентувайки върху динамичното изображение на персонаж или група персонажи. Хуморът е както ситуационен, но така също и резултат от разгърнато се (набелязано) противоречие. Принципиите на архитектурния строеж на карикатурата наподобяват комедийните конструкции. Карикатурният образ все по-определено започва да свидетелства и за дълбокия хуманизъм на художника, за ценностите, които той изповядва – мир и културен градеж. В съзвучие със законите на жанра, и в българската политическа карикатура акцентът се поставя върху властимащия – българския монарх, министри, народни представители, а също и върху банкери и търговци, т.е. изобразяват се самозабравили се българи, заемащи високо обществено положение. В същото време политическата карикатура отразява отношенията на българите към Великите сили, а също и към останалите държави, най-вече тези на Балканите. Следва да се подчертае и карикатурното изобразяване на типологични за менталитета на българите и балканците черти като чуждопоклонничеството. В случая опосредствено, според карикатурите, от амбициите на чужденците да налагат своята воля. Като чуждопоклонници Божинов показва министри и общественици, които, според него, заради лични облаги предават националния интерес. През периода на 30-те години на XX век образите в българската политическа карикатура и комедия показват симптоматични концепти и разбирания. За разлика от други културни модели, българските художници живо се интересуват от обществените противоречия – както вътрешен, но така и в глобален контекст. Политическата карикатура на художника Александър Божинов отразява историческите процеси от първата половина на XX век като преход от комично към трагично обществено състояние и разкрива онези злободневни противоречия и сблъсъци, които се превръщат в метафора на бъдещи злокобни събития.

Ключови думи: Александър Божинов, политическа карикатура, комедия, наратив, образ

1. УВОДНИ ДУМИ

През 1924 г. българската общественост отбелязва 25-годишния творчески юбилей на художника Александър Божинов. В десетките публикувани в печата статии, отзиви и поздравителни адреси за юбилея големи български интелектуалци – поети и белетристи, литературни критици и изследователи, художници и теоретици на изобразителното изкуство, журналисти и публицисти, открояват приноса на Александър Божинов – родоначалник на българската политическа карикатура, като изясняват и жанровите характеристики на карикатурата, нейния тематичен обхват и особености.

В една от статиите по този повод – „Смехът на художника“, писателят критик Никола Атанасов изтъква ролята на Александър Божинов, подчертавайки типологични особености на карикатурата. На първо място, пише критикът, задача на карикатурата е да възбуди смех. Това е причината в центъра на карикатурното изображение винаги да стои човекът, независимо от използването на анималистични или флорални елементи и форми. На второ място, карикатурното изображение, което изначално (от гледна точка на жанра) се гради върху хиперболата, фокусира върху определен недостатък. Атанасов отбелязва, че този човешки недостатък – обект на карикатурата, трябва да е типологизиран, той е обществено определен и характеризира дадена среда. „Карикатуристът винаги е един реалист и той винаги е свързан с дадена действителност“ – пише критикът.

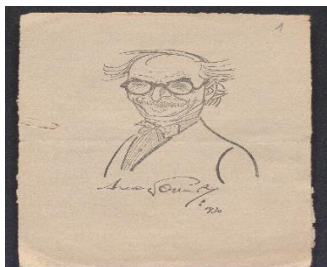
Критикът настоява още, че Александър Божинов не е единствено художник-карикатурист. Неговата политическа карикатура се изгражда преди всичко върху разнообразието от постигане на смехови ефект и реакции. От друга страна, подчертава Атанасов, художникът Божинов не е партийно ангажиран творец. В неговите карикатури се фиксира „един единствен момент“, в който художникът открива анекдот (политически анекдот), който формира природата на образа. „В неговото въображение най-напред ще прозвъни смеха на анекдота, а след това се очертават образите на карикатурата като допълнение на литературната част“ (Атанасов: 2021, с. 74-75).

Всъщност, това е оценката и на други български литературатори и изкуствоведи от първата половина на XX век, политическите карикатури на Александър Божинов – като поглед върху историческите събития, като открояване на значимото, на онова, което може да бъде дефинирано като типологичен недостатък, в редица отношения използват средства и похвати, принадлежащи към природата на българската комедия от периода (Добрева et al.:2021a).

В случая настоящата статия, макар и в най-общи линии, си поставя за задача да реконструира исторически наративи и оценки за събития и личности от 30-те и 40-те години на XX век през прочит на политическите карикатури на българския художник Александър Божинов. Периодът не е случайно избран. Самият художник е подбрал политически карикатури, които за него обозначават най-характерното от неговото творчество и творчески натюрел. (Добрева et al.:2021 b). Прави впечатление, че всяка карикатура е пространствено обозначена – очертава се географската територия, трансформираща се в образен топос. Божинов използва – с цел засилване на смеховото начало на визуалния образ, но и с оглед постигане на цялостния анекдотичен ефект, експликационната функция на вербалния знак. Ще посоча и контаминацията на такова съчетание на несъвместими форми, чрез които да се засили хумористичното внушение. От гледна точка на семантичната природа на политическата карикатура, то и Божинов, в съгласие с жанровите закони, пресъздава актуалните събития и процеси, за да се постигне историческата нарация, като подчертава ролята на индивида в тяхното разгръщане. И още нещо, по дефиниция политическата карикатура отразява непосредствено случващото се, злободневното.(Taggart: 2021). В най-добрите си образци – така се оказва – тя може да се трактува и с оглед изясняване на перспективи за бъдещото развитие на случващото се.

Що се отнася до българската политическа карикатура, както посочих, нейното раждане и еволюиране са свързани с творчеството на художника Александър Божинов. Първите карикатури художникът публикува в края на XIX век (1898 г.). (Божинов, Л.:2015). През 30-те и 40-те години на XX век политическите карикатури на Божинов достигат нова висока степен на майсторство, чрез шрихирането на сцената на събитието, както и чрез акцента върху динамичното изображение на персонаж или група персонажи. Хуморът, подобно на анекдота, е ситуационен, но вече се цели и той да бъде резултат от по-сложни реакции – на съществуващо и набелязано в карикатурното изображение противоречие.

2. ОЦЕНКИ И НАРАТИВИ

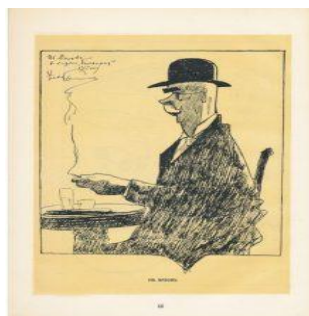

Известно е, че чрез политическата карикатура се изразява вид критическа оценка на случващото се: нюансира се отношението на твореца към изображението. Подобно на жанра комедия (използване на принципи на изображение), и тук, в карикатурата, може да се наблюдават разнообразие на смехови реакции – от оптимистичния смях през иронично-саркастичната реакция до тъжните равностетки (Проп: 2002) .

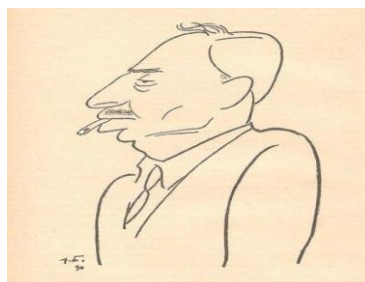
Карикатурата на Божинов е типологична за тази палитра от смехови реакции. В спомените му (Божинов: 2017) е запазен разказ за нововъзникнала мода около неговите творби. Още като ученик в Държавното рисувално училище в София обект на неговите карикатури стават учителите му. С течение на годините Божинов се утвърждава като майстор на шаржа. Сред карикатурите, които десетилетия наред рисува, се откриват множество шаржови портрети на писатели – на българановците (творческия кръг от първото десетилетие на XX век, към който Божинов принадлежи), на класическите български писатели Иван Вазов, Елин Пелин, Ст. Л. Костов, на български художници като Константин Щъркелов или Владимир Димитров - Майстора т.н. (Добрева et al., b: 2021). Може да се каже: Божинов още през първото десетилетие на XX век развива изкуството на шаржа – повод, към него масово да се обръщат познати и непознати (политици и новобогаташи) с настояване да им бъде нарисован карикатурен портрет.

Този разказ свидетелства и още нещо. Началото на XX век е период на прохождение на българската карикатура – традиционна и политическа. (Стойков: 1970) Оказва се, че като иманентна част от нейното развитие, и то още в първите години на постигане на пълноценно художествено битие, се в българската културна среда се разпространява и жанрът *шарж* (Тепърва предстои по-дълбочинно да се проучи ролята на Ал. Божинов за утвърждаване на жанра шарж). Всъщност, разработването на жанра шарж вече сигнализира за нов етап в българското културно развитие: манифестирано съзнание за индивидуална самобитност, но и възможност за конкретно художествено интрепретиране на физическия портрет чрез неговото окарикуриране. (Sherry: 1987).

В спомените си Ал. Божинов споделя и за огромното си уважение към патриарха на българската литература Иван Вазов. Когато постъпва в Народния театър като художник (1909) Божинов рисува декорите на историческата драма на Вазов „Борислав“. (Божинов, Л.: 2015) Художникът е близък приятел с брата на писателя, дипломата Борис Вазов, както и с неговата съпруга Елисавета Консулова-Вазова, една от големите български художнички портретисти. Божинов описва и срещите си с големия български писател, посочва навика му да пие кафе в ресторант „България“. (Божинов, Л.: 2015)

По повод честване на класика Елин Пелин (близък приятел на художника), Божинов му подарява шарж, с пародия на стихотворението „Отечество любезно“. Според жанра шарж - фокус върху главата - и тук акцентът пада върху портретните черти: нос, устни, очи, уши, форма на главата, мустаци, коса. Божинов обаче хиперболизира устните – доста уголемени, заради нападащата от устата догаряща цигара. В разговор със сина си Любен (Божинов, Л.: 2015), карикатуристът споделя как Елин Пелин не може да се спре върху подходящо за написана стихосбирка заглавие и се отбива при Александър Божинов с молба за помощ. По време на разговора писателят не маха догарящата цигара от устата си и пепелта се посипва върху пода на дома на художника. А това стимулира Божинов, който веднага предлага заглавието: „Пепел от цигарите ми“.

Друга неговата карикатура, основоположена на шаржа, е свързана с големия български художник - художника Константин Щъркевлов (1889-1961), известен като „царя на акварела“. Карикатурата представлява сцена, в която чиновник се обръща към художника по повод неговия юбилей, представяйки му квитанция за неплатени данъци.

Един от шаржовите карикатурни сюжети на Божинов е посветен на двама комедиографи – великия сръбски комедиограф Бранислав Нушич и големия български комедиограф Ст. Л. Костов. Неслучайно, Ст. Л. Костов, който е и известен етнограф, директор на научния институт в Българската академия на науките, се обръща към великия Нушич с думите, че всичко на земята е комедия.

В „Минали дни“ е публикувано писмо от Бранислав Нушич (1864-1938) до художника по повод неговата изложба в Белград от 1937 г. (Божинов: 2017, с. 239-240) Наред с поздравленията към Божинов, Нушич подчертава духовната близост между сръбския и българския народ и по отношение на сатирата, т.е. на начина, по който се гледа на смеха и възможността за надсмиване на своите недостатъци. В това писмо Нушич посочва имена на български творци, емблематични за комедията и карикатурата – Алеко Константинов, Елин Пелин, Ст.Л.Костов, но и Ал.Божинов и др. Присъствието на името на комедиографа Ст. Л. Костов (1879-1939) не е случайно. През 1928 г. се появява неговата комедия „Големанов“, свързана с типологичен за балканската комедиография образ на службогонца, на самозабравил се политик, който изрича класическата реплика „А над мен – небе“. Три години по-късно (1931) се появява и класическата комедия на Бранислав Нушич „Госпожа Министершата“, посветена на разкриване образа на парвенюто. И в двете комедии става въпрос за проявата на типологични за балканското мислене наративи, резултат на характерен културен модел и усещане за комедийни противоречия.

3. КОМЕДИЙНИЯТ ПЕРСОНАЖ

ЧУЖДОПОКЛОНИК–СЛУЖБОГОНЕЦ В КАРИКАТУРАТА

В българската комедиография, още от периода на XIX век, се разработва персонаж, който олицетворява недостатъкът „чуждопоклонничество“. В класическата комедия на Добри Войников „Криворазбраната цивилизация“ чуждопоклонничеството придобива своето класическо значение. За разлика от западноевропейските образци (например комедията „Буржоата благородник“ от Молиер) в български условия се конструира комедиен конфликт между национално идентифициращия се като българин/балканец положителен герой и чужденец, обикновено стремящ се да подчини българския народ на своите властнически амбиции – отрицателен персонаж. След Освобождението това разбиране за комедиен конфликт между българи и властимащи чужденци променя своята посока. Комедиите започват да обозначават ново противоречие - амбициите на неподготвения човек да получи висок държавен пост (чиновник, депутат, министър). Иван Вазов въвежда образа на службогонца, който еволюира, съхранявайки основни свои качества, до копнеещия за министър (комедията на Ст. Л. Костов „Големанов“). Така в центъра на комедиографията (Добрева: 2020) попадат персонажи, олицетворение на властимащите самозабравил се българи – министри, народни представители, банкери и търговци. Тези образи, съобразно законите на жанра карикатура, получават допълнителна трактовка в изобразителното изкуство. Превръщат се в център на анекдотичния наратив.

В карикатурата се отделя внимание и върху трактовка на външнополитическите събития. На интерпретация, съобразно спецификата на жанра, са интерпретирани Великите сили и тяхната амбиция да диктуват обществения живот на малките държави, и особено на Балканите. В случая, този подход към окарикуриране на противоречията между Великите сили е широко използван в чуждестранната преса от XIX и XX век. Но, в български условия, политическите карикатури на Божинов създават по-цялостна представа за вижданията на българина. (Петров, Пл. et al.:2018) .

Божинов изобразява и съвременните чуждопоклонници – високо поставени във властта хора (министри, депутати, търговци, банкери, дори монарха Фердинанд) които, според него, предават националния интерес заради слава и властови облаги. Съпоставката между класическите образци на българската комедия („Големанов“ на Ст.Л.Костов и др.) с българската политическа карикатура на Ал.Божинов от 30-те години на XX век е показателна за синхронни тематични интерпретации и изобразителни средства, съобразени с жанровата природа.

4. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Политическата карикатура на художника Александър Божинов отразява исторически процеси от първата половина на XX век като преход от комично към трагично обществено състояние. В редица отношения могат да бъдат открити общи средства и интерпретации на обществено-политическата действителност. Наративните стратегии от периода, както и художествените образи в карикатурата разкриват противоречия и сблъсъци, които сигнализират за бъдещи злокобни събития (Political cartoons, part 4, 1900-1950).

БЛАГОДАРНОСТИ

Статията е резултат от изследване по проект „Между трагичното и комичното – Александър Божинов (карикатурист, военен фотограф и писател)“ на Фонд „Научни изследвания“ на Министерство на образованието и науката на Република България, конкурс за финансиране на фундаментални научни изследвания– 2019 г., договор № КП-06-Н-40/2 от 10.12.2019 г.

БИБЛИОГРАФИЯ

- A brief history of Caricature art. In: <https://firstamendmentmuseum.org/exhibits/virtual-exhibits/art-politics-300-years-of-political-cartoons/political-cartoons-part-4-1900-1950/>
- Атанасов, Н. (2021). Смахът на художника. В: Добрева, В, Любенова Л., Янкова, И, Бужашка,Б. и Д.Мизинска. (Съст.). Юбилеите на Александър Божинов. София: Захари Стоянов.
- Божинов, А. (2017). Минали дни. София: Изток-Запад.
- Божинов, Л. & Божинова, Д. (Съст.). (2018). Ал. Божинов разказва. София: Изток-Запад.
- Божинов, А. (2022). Как се роди българската карикатура. Извлечено от: <https://izkustvoinauka.com/aleksandar-bozhinov-kak-se-rod-balgarskata-karikatura/>
- Бужашка, Б. (2017) Източнотракийският въпрос в българо-турските дипломатически отношения 1913-2016 г. София: Захари Стоянов.
- Добрева, В, Любенова Л., Янкова, И, Бужашка, Б. & Мизинска, Д. (Съст.). (2021 а). Юбилеите на Александър Божинов. София:Захари Стоянов.
- Добрева, В, Любенова, Л., Янкова, И, Бужашка, Б. & Мизинска, Д. (Съст.). (2021 б). Александър Божинов. Политически карикатури. София: АИ „За буквите-О писменех“.
- Овчарова, М. (1982) Илия Бешков. Художник-гражданин. София: Издателство на БЗНС
- Петров, Пл.,Димова,Р., Илиев,Кр., Милев, И. & Христова, Н. (2018). Войната на молива. Българската карикатура от Освобождението до днес. София: Лист.
- Political cartoons, part 4, 1900-1950. In: <https://firstamendmentmuseum.org/exhibits/virtual-exhibits/art-politics-300-years-of-political-cartoons/political-cartoons-part-4-1900-1950/>
- Проп, В. (2002). Проблемы комизма и смеха. In: https://vk.com/doc55716161_361232138?hash=1aF1ei2qQDqAMijLWCWwuiMnyJSRMMZg37zOKct1OkL
- Стойков, А. (1970). Българската карикатура. София: Български художник.
- Sherry, J. (1987) .Four Modes of Caricature: Reflections upon a Genre. In: <https://www.jim-sherry.com/caricature.pdf>
- Taggart, E. (2021). Caricature Art: The Fascinating History of the Art of Exaggeration. In: <https://mymodernmet.com/caricature-art/>
- Wright,T. (n.d.). A history of caricature and grotesque in literature and art. In: <https://www.gutenberg.org/files/44566/44566-h/44566-h.htm, 2023>